

2000–2010-YILLARDA OGOHIY IJODINI O‘RGANISH BO‘YICHA BAJARILGAN DISSERTATSIYALAR: ILMIY IZLANISHLAR TAHLILI

Abdullayeva Nigina Ixtiyor qizi

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti 2-bosqich magistranti, 100060, O‘zbekiston Respublikasi
Orcid: 0009-0000-4180-8039, e-mail: niginaabdullayeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada 2000–2010-yillarda o‘zbek adabiyotshunosligida roman janrida yaratilgan asarlarni o‘rganishga oid yozilgan dissertatsiyalar tahlil qilinadi. Poetik uslub, syujet tuzilmasi, tarixiy manba ekanligi, undagi ma’no va mazmun, stilistikasi, adabiyot gulshaniga qo‘shgan yangiligi yoritiladi. Bundan tashqari ushbu davrda roman janriga bo‘lgan qarash, o‘tgan ajdodlarimizning boy merosini ommaga keng batafsil, barchaga tushunarli shaklda izohlash o‘rin olgan. Har bir dissertantning o‘ziga xos uslubi va asar mohiyatini ochib berishdagi salohiyatini ham ko‘rish mumkin.

Kalit so‘zlar. Poetika, romanchilik, obraz, kompozitsiya, kontrast tasvir, “Tarixiy roman poetikasi”, struktur-semantik, panoramali, adekvat ifodalash, transformatsiyalar, tipologik hamda poetik tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируются диссертации, написанные в 2000-2010-х годах, посвященные изучению произведений, созданных в жанре романа, в узбекском литературоведении.

Ключевые слова. Поэтика, романизм, образ, композиция, контрастивный образ, «Поэтика исторического романа», структурно-семантический.

KIRISH

Qahramon Aliboy Yalg‘oshevich “Mehrobdan chayon” romani poetikasi mavzusida yozilgan dissertatsiyaning annotatsiyasi.

Mazkur avtoreferat o‘zbek mumtoz nasrining yirik namunalaridan biri — Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanining poetikasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda asarning badiiy tuzilishi, obrazlar tizimi, kompozitsion qurilishi, syujet va konflikt xususiyatlari, til va uslub masalalari, ramziy qatlam hamda muallifning estetik idealiga xos jihatlar ilmiy-nazariy asosda tahlil qilingan.

Ishning dolzarbligi shundaki, “Mehrobdan chayon” romani o‘zbek romanchiligi taraqqiyotida muhim bosqichni tashkil etadi va unda jadidchilik davri ijtimoiy-ma’rifiy g‘oyalari, milliy uyg‘onish ruhiyati hamda tarixiy voqelikning badiiy talqini mujassamdir.

Tadqiqot natijalarining ilmiy yangiligi shundaki, “Mehrobdan chayon” romanining poetik tizimi yaxlit holda o‘rganilib, uning janr xususiyatlari, ramziy qatlam va badiiy detallar funksiyasi tizimlashtirilgan.

Rahimov Zokir “Odil Yoqubovning “Ko‘hna dunyo” romani poetikasi”

Mazkur avtoreferat o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi — Odil Yoqubovning “Ko‘hna dunyo” romanining poetik xususiyatlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Dissertatsiyada asarning badiiy tuzilishi, kompozitsion qurilishi, syujet va konflikt tizimi, obrazlar galereyasi, badiiy til va uslub, ramziy qatlam hamda muallifning estetik konsepsiyasi ilmiy-nazariy asosda tahlil etilgan.

“Ko’hna dunyo” romani tarixiy-falsafiy yo’nalishdagi asar sifatida o’zbek romanchiligida alohida o’rin egallaydi. Unda tarixiy shaxs obrazi orqali davr va jamiyat muammolari, ilm-fan, ma’naviyat va insoniylik masalalari chuqur badiiy talqin etiladi.

Soatova Nodira Isomitdinovnaning “Abdulla Qodiriyning “O’tgan kunlar” romanida epik tasvir an’analari”.

Mazkur avtoreferat o’zbek romanchiligining asoschisi sifatida e’tiraf etilgan Abdulla Qodiriyning “O’tgan kunlar” romanida epik tasvir an’analari masalasini tadqiq etishga bag’ishlangan. Dissertatsiyada asarning epik tabiati, voqelikni keng ko’lamda tasvirlash usullari, tarixiylik va badiiylik uyg’unligi, xalq og’zaki ijodi hamda mumtoz adabiyot an’analari bilan aloqador jihatlari ilmiy asosda o’rganilgan.

Isakova Shoxidaxon Ikramovnaning “Badiiy tarjimada milliylik va tarixiylikning aks ettirilishi (Oybekning “Navoiy” romanining fransuzcha tarjimasi misolida)”

Mazkur avtoreferat badiiy tarjima nazariyasining dolzarb masalalaridan biri — milliylik va tarixiylikning tarjimada aks ettirilishi muammosiga bag’ishlangan bo’lib, tadqiqot obyekti sifatida Oybekning “Navoiy” romani hamda uning fransuz tiliga tarjimasi olingan.

Xamraqulova Xurshida Quvvatovnaning “Abdulla Qahhorning “Sarob” romanida shaxs fojiasining badiiy talqinlari”

Mazkur avtoreferat o’zbek adabiyotining yirik namoyandasi Abdulla Qahhorning “Sarob” romanida shaxs fojiasining badiiy talqinlarini o’rganishga bag’ishlangan. Tadqiqotda asarning g’oyaviy-badiiy mohiyati, konflikt tizimi, obrazlar ruhiyati, ijtimoiy muhit va inson taqdiri o’rtasidagi murakkab munosabatlar poetik tahlil asosida yoritilgan.

To’ychiyev Shahnoza Fayzullayevnaning “Cho’lponning “Kecha va kunduz” romanida ijodkor dunyoqarashi va badiiy uslub muammolari”.

Mazkur avtoreferat o’zbek adabiyotining yirik namoyandasi, jadid adabiyoti taraqqiyotida muhim o’rin tutgan Cho’lponning “Kecha va kunduz” romanida ijodkor dunyoqarashi va badiiy uslub muammolarini tadqiq etishga bag’ishlangan.

ROMANLAR O’RTASIDAGI FARQLAR VA QIYOSIY TAHLIL

1. Janr va mavzu yo’nalishi bo’icha tasnif

Tahlil qilingan oltita roman turli janr yo’nalishlari va mavzu doiralarini qamrab oladi. Quyidagi jadvalda har bir asarning o’ziga xos xususiyatlari umumlashtirilgan:

Roman nomi	Muallif	Janr turi	Asosiy mavzu	Tadqiqotchi
Mehrobdan chayon	A. Qodiriy	Ijtimoiy-realistik	Jadid davri, muhabbat, zulm	Q.A. Yalg’oshevich
Ko’hna dunyo	O. Yoqubov	Tarixiy-falsafiy	Tarixiy shaxs, ilm va hokimiyat	Z. Rahimov
O’tgan kunlar	A. Qodiriy	Tarixiy-realistik	XIX asr Turkiston, milliy turmush	N. Soatova
Navoiy	Oybek	Tarixiy-biografik	XV asr, Navoiy siymosi	Sh. Isakova
Sarob	A. Qahhor	Psixologik-fojiaiy	Shaxs dramasi, jamiyat ziddiyati	X. Xamraqulova
Kecha va kunduz	Cho’lpon	Ijtimoiy-ma’rifiy	Jadidchilik, milliy ozodlik	Sh. To’ychiyev

2. Poetik metodlar va ilmiy yondashuv farqlari

Har bir dissertatsiyada qoʻllangan ilmiy tahlil metodlari bir-biridan farq qiladi. Bu farqlar romanlarning oʻziga xos tabiatidan ham, tadqiqotchilarning ilmiy yoʻnalishlaridan ham kelib chiqadi:

Roman	Asosiy metodlar	Tadqiqot urgʻusi
Mehrobdan chayon	Tarixiy-qiyosiy, struktur-semantik, tipologik, poetik	Kompozitsion tuzilma va obrazlar tizimi
Koʻhna dunyo	Tarixiy-qiyosiy, poetik, tipologik, semantik	Tarixiy shaxs obrazi va falsafiy qatlam
Oʻtgan kunlar	Tarixiy-qiyosiy, struktur-semantik, tipologik	Epik tasvir anʼanalari va milliy model
Navoiy	Qiyosiy-tipologik, semantik-stilistik, lingvopoetik	Milliylik va tarjima transformatsiyalari
Sarob	Struktur-semantik, psixologik, tarixiy-qiyosiy	Shaxs fojiasi va psixologik portret
Kecha va kunduz	Tarixiy-qiyosiy, struktur-semantik, stilistik	Ijodkor dunyoqarashi va badiiy uslub

3. Asosiy farqlovchi xususiyatlar

Dissertatsiyalar qiyosiy tahlili asosida quyidagi muhim farqlar aniqlandi:

A. Tarixiylik darajasi boʻyicha:

- "Oʻtgan kunlar" va "Navoiy" — kuchli tarixiy hujjatlilik, real tarixiy muhit va shaxslarga suyanadi
- "Koʻhna dunyo" — tarixiy voqelik va falsafiy mushohada uygʻunligi asosiy poetik tamoyil
- "Kecha va kunduz" — tarixiy fon ijtimoiy-siyosiy gʻoya xizmatida
- "Mehrobdan chayon" — tarixiy muhit realizm va jadid gʻoyalari orqali talqin etiladi
- "Sarob" — maʼnaviy-psixologik tasvir ustun, tarixiy kontekst ikkinchi darajali

B. Psixologizm darajasi boʻyicha:

- "Sarob" — eng yuqori psixologizm; ichki monolog, ruhiy inqiroz tasviri markazda
- "Mehrobdan chayon" — psixologik tasvir individuallashtirilgan obrazlar yaratishga xizmat qiladi
- "Kecha va kunduz" — qahramonlar maʼnaviy izlanishlari psixologik tahlil asosida
- "Koʻhna dunyo" va "Oʻtgan kunlar" — psixologizm epik kenglik bilan muvozanatda
- "Navoiy" — psixologizm tarjima jarayonida lingvopoetik muammo sifatida oʻrganiladi

C. Tadqiqot noyoblari boʻyicha:

- Isakova tadqiqoti — yagona tarjima nazariyasiga oid ish; fransuzcha tarjima lingvopoetik tahlili noyob
- Soatova tadqiqoti — epik tasvir anʼanalari muammosi milliy romanchilik tarixi uchun fundamental
- Xamraqulova tadqiqoti — fojiaiviylik kategoriyasining poetik tahlili original yondashuv
- Toʻychiyev tadqiqoti — ijodkor dunyoqarashi va uslub uygʻunligi birinchi marta konseptual tarzda

STATISTIK KO'RSATKICHLAR

4. Keng qamrovli statistika (2000–2010)

2000–2010-yillar davomida o'zbek adabiyotshunosligida roman janri bo'icha bajarilgan dissertatsiyalar va ularning asosiy miqdoriy ko'rsatkichlari:

Ko'rsatkich	Soni / Ulushi	Izoh
Jami tahlil qilingan dissertatsiyalar	6 ta	Ushbu maqola doirasida
Tarixiy roman yo'nalishi	3 ta (50%)	Ko'hna dunyo, O'tgan kunlar, Navoiy
Ijtimoiy-realistik yo'nalish	2 ta (33%)	Mehrobdan chayon, Kecha va kunduz
Psixologik-fojiaviy yo'nalish	1 ta (17%)	Sarob
Abdulla Qodiriy asarlariga bag'ishlangan	2 ta (33%)	Eng ko'p o'rganilgan muallif
Tarjima nazariyasiga oid ish	1 ta (17%)	Yagona tarjimashunoslik tadqiqoti
Ayol tadqiqotchilar	4 ta (67%)	Soatova, Isakova, Xamraqulova, To'ychiyev
Erkak tadqiqotchilar	2 ta (33%)	Yalg'oshevich, Rahimov

5. Qo'llangan ilmiy metodlar statistikasi

Dissertatsiyalarda foydalanilgan metodlarning takrorlanish chastotasi quyidagicha:

Ilmiy metod	Qo'llangan soni	Foizi (6 ishdan)
Tarixiy-qiyosiy tahlil	6 ta	100% — barcha ishlarda
Struktur-semantik tahlil	5 ta	83%
Poetik tahlil	5 ta	83%
Tipologik tahlil	4 ta	67%
Stilistik tahlil	3 ta	50%
Psixologik tahlil	2 ta	33%
Lingvopoetik tahlil	1 ta	17% — faqat tarjimashunoslikda

6. Amaliy qo'llash sohalari bo'icha statistika

Dissertatsiyalar natijalaridan foydalanish mumkin bo'lgan fanlar va sohalari soni:

Fan / Soha	Dissertatsiyalar soni	Qaysi ishlarda
O'zbek adabiyoti tarixi	6 ta (100%)	Barcha dissertatsiyalarda
Roman nazariyasi / poetikasi	5 ta (83%)	Mehrobdan chayon, Ko'hna dunyo, O'tgan kunlar, Sarob, Kecha va kunduz
Adabiyot nazariyasi	4 ta (67%)	Qodiriy asarlari va Oybek tadqiqotlari
Jadid adabiyoti	2 ta (33%)	Mehrobdan chayon, Kecha va kunduz
Tarjima nazariyasi	1 ta (17%)	Faqat Navoiy tarjimasini tadqiqoti
Psixologik tahlil asoslari	1 ta (17%)	Sarob romani tadqiqoti

7. Asarlarning yozilgan davri va tadqiqot soni

Tahlil qilingan romanlarda aks ettirilgan tarixiy davrlar va ularga bo'tilgan ilmiy e'tiborning nisbati:

Roman	Yozilgan yil	Asar davri	Sahifalar (taxm.)	Tadqiqot dissertatsiyalari
O'tgan kunlar	1924–1925	XIX asr	~350	2 ta (2000-2010)
Mehrobdan chayon	1929	XIX asr oxiri	~280	1 ta
Navoiy	1944–1945	XV asr	~420	1 ta
Sarob	1943	XX asr boshlari	~220	1 ta
Kecha va kunduz	1936	1910-20-yillar	~300	1 ta
Ko'hna dunyo	1964	O'rta asrlar	~380	1 ta

XULOSA

2000–2010-yillarda yangi o'zbek adabiyotida yaratilgan roman janriga oid qilingan ishlar qaytadan o'rganib chiqildi. Unda Odil Yoqubov, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Oybek ijodining gultoji hisoblanmiz romanlariga nazar tashlandi va tahlil qilindi. Ulardagi badiiy qimmat va mavzu sohasi har tarafdin keng ko'lamli tahlil qilindi.

Statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, o'rganilgan 6 ta dissertatsiyaning 50 foizi tarixiy roman yo'nalishiga, 33 foizi ijtimoiy-realistik yo'nalishga, 17 foizi esa psixologik-fojiviy yo'nalishga

tegishlidir. Barcha ishlarda tarixiy-qiyosiy metod qoʻllangan, struktur-semantik va poetik tahlil metodlari esa ishlarning 83 foizida uchraydi.

Dissertatsiyalar oʻrtasidagi eng muhim farq tadqiqot ob'ektlarining tabiatida yaqqol koʻrinadi: Isakova ishi tarjima nazariyasiga yoʻnaltirilgan yagona lingvopoetik tadqiqot boʻlsa, Xamraqulova va Toʻychiyev ishlari psixologizm va badiiy uslub muammolarini, Soatova ishi esa epik tasvir anʼanalari masalasini oʻzak qilib olgan. Abdulla Qodiriy asarlari bu davrda eng koʻp oʻrganilgan manba (33%) sifatida alohida eʼtiborga loyiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xamrakulova. "XX-XXI asr Oʻzbek folklorshunosligi va adabiyotshunosligiga qilingan dissertatsiyalar va avtoreferatlarning bibliografiyasi" (1941-2024 yillar) uslubiy qoʻllanma. Toshkent-2024.
2. Abdulla Qodiriy. Oʻtgan kunlar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, turli nashrlar.
3. Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq nashriyoti, turli nashrlar.
4. Abdulla Qahhor. Sarob. – Toshkent: Oʻzbekiston nashriyoti, turli nashrlar.
5. Choʻlpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yangi asr avlodi, turli nashrlar.
6. Oybek. Navoiy. – Toshkent: Sharq nashriyoti, turli nashrlar.
7. Odil Yoqubov. Koʻhna dunyo. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, turli nashrlar.
8. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1980.
9. Ozod Sharafiddinov. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2004.
10. Mikhail Bakhtin. Epos va roman masalalari. – Moskva: Xudozhestvennaya literatura, 1975.
11. Lawrence Venuti. The Translator's Invisibility. – London: Routledge, 1995.
12. Peter Newmark. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.